

KAZAK DİL BİLGİNİ AHMET BAYTURSINOV

PROF. DR. KÖBEY HÜSEYİN

A. Baytursinov 15 Ocak 1873 tarihinde Torğay iline bağlı Tosın Sarıtübek'te dünyaya gelmiştir. Babası Baytursın Şaşakoğlu, Rus Askeri Bölge Komitesi Başkanı Yakollev'in halka yaptığı zulme karşı çıkmıştır. Bunun için Yakollev, askerleriyle birlikte ona büyük zorluklar göstermiş, onu köyden kovmuştur. Şaşakoğlu, 15 yıl sürgün cezasıyla Sibiryaya gönderilmiştir. Genç Ahmet'i ise amcası Erğazı büyütmüş, köydeki Rus-Kazak okuluna vermiştir. Bu okuldan 1891 yılında mezun olan Ahmet, okumak üzere Orınbor'a gelmiş ve öğretmen okulunu kazanmıştır. Burayı 1895 yılında bitirdikten sonra öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. 1895-1909 tarihleri arasında Kostanay, Aktöbe, Karkaralı illerine bağlı köy okullarında öğretmen olarak çalışmıştır. 1 Temmuz 1909 tarihinde, Çarlık Hükûmeti siyasetine karşı çıktığı iddiasıyla, Semey hapisanesine hapsedilmiştir. 1910 yılında hükûmet tarafından zorunlu olarak Orınbor'a gönderilmiş, 1910-1917 yıllarında Orınbor'da çalışmıştır. 1913 yılında, Kazak aydınlarının önde gelenlerinden birisi olan Muhtar Avezov'un dediği gibi, "Kazak aydınlarının girişimi, bozkırdaki halkın yardımıyla Kazak adını taşıyan bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin redaktörlüğünü Ahmet Baytursinolu üstlenmiştir. Yaklaşık beş sene (1913-1918) yayımlanan bu gazete; Kazak halkının millî bağımsızlığı, kültürü, dili, eğitimi ve edebiyatının problemlerini dile getirmiş, çözüm önerileri ortaya koymuştur.

A. Baytursinov, 1917 yılı sonunda gazeteciliği bırakmış, 1919 yılının Martına kadar "Alaş" partisinde çalışmıştır. Alaşorda'nın faaliyetleri durdurulduktan sonra devlet işleriyle uğraşmıştır. 1919 yılı Mayıs ayında kurulmuş olan Kazakistan Askerî Devrim Komitesinde yenileşme ve bilim konularında çalışmalar yapmış, 1920-1922 yıllarında Bilimler Akademisi Başkanı olarak görev almıştır. 1922- 1925 yıllarında Halk Komitesi Bilim Komisyonu Başkanı olmuştur. 1921-1926 yılları arasında Orınbor Halk Eğitim Enstitüsü'nde, 1926-1928 yıllarında Taşkent Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde Kazak Dili ve Edebiyatı dersi vermiştir. 1928 yılının Eylülünden 1929 yılının 5 Temmuzuna kadar Abay Üniversitesinde profesör olarak görev yapmıştır. O dönemlerde, Kazakistan'da yöneticilik yapan

F.I. Goloşekin'in, kendisinin "Küçük Ekim" olarak adlandırılan siyasetine karşı gelen Kazak aydınlarını milliyetçilik yaptıkları iddiasıyla sürgüne gönderme hareketi başlamıştır. Goloşekin, başlangıç olarak yaklaşık otuz aydını hapse attirmiştir. A. Baytursinov ise 1930 yılı Mayıs'ında tutuklanıp Arhangelsk bölgesine sürgüne gönderilmiştir. Baytursinov, Dünya Kızıl Haç Komitesi Başkanı E. P. Peşkova'ya konuyla ilgili bir dilekçe yazmış, 1934 yılında sürgünden Almatı'ya dönmüştür. Fakat 1937 yılında NKVD tarafından ikinci defa tutuklanıncaya kadar göz hapsine alınmış, işsiz hayat geçirmiştir. 8 Aralık 1937 yılında öldürülmüştür.

A. Baytursinov Karkaralı'dayken siyaset işleriyle aktif bir biçimde uğraşmıştır. Özellikle burada Çarlık yönetiminin siyasetine karşı hareketlere katılmıştır. O; fikirleri ve yazılarıyla Kazak halkının millî meselelerini dile getirmiştir. Bu hareketlerden birisini, 1905 yılında, bir grup Kazak aydını ile birlikte, Çar hükûmetine ve Çar'a toplu dilekçe göndermek suretiyle gerçekleştirmiştir. Dilekçede; Kazak halkına sosyal eşitlik, toprak paylaşımında müsavilik sağlanması ve Kazak topraklarında eğitimi geliştirme talepleri vurgulanmıştır.

A. Baytursinov "Yönetime karşı fikirler geliştirdiği iddiasıyla 1907 yılında, kısa bir süre, Karkaralı hapishanesine konulmuştur. 1909 yılında, Semey Valisi Troynitkiy'in emriyle tekrar tutuklanarak önce Karkaralı, sonra da Semey hapishanelerine yatırılmıştır. Burada yargısız 8 ay geçirmiştir. 1910 yılından 1917 yılına kadar Orınbor'da yaşamıştır. Baytursinov, burada, halkına hizmet etmek, otokrasiye karşı savaşmak, eğitim vb. konuları kendine amaç edinmiştir. O bu yönüyle Kazak toplumunun manevi gelişmesi açısından tarihte büyük rol oynamıştır.

1913 yılından itibaren, öncelikle, dil problemlerini ele almıştır. Kazak Türkçesini korumak, onu devam ettirmek ve geliştirmek için Kazak evlâdının kendi dilinde okuma-yazmayı bilmesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte Kazak sözlü edebiyatını toplama, edebiyatın başka türlerini geliştirme konusuyla da ilgilenmiş, okuyucularının dikkatini dil ve edebiyata çevirmiştir. Kazak gazetesinde bu fikirlerini işlemiştir. Çarlık Hükûmeti, egemenliği altındaki halklarla ilgili siyasetine, yönetimine karşı bulunduğu iddiasıyla gazeteyi kapatmış, A. Baytursinov'u hapse atmıştır. Bu gazete, beş senelik yayın hayatında tek fikirde olmamıştır. Kazak gazetesinin, Kazak halkının tarih ve kültüründe önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Dil ve üslûbu bakımından bu gazete, Ekim İhtilâli'nden önceki Kazak yayınlarının içinde en iyilerindedir. Kazak yazı dilini geliştirmede ve Kazak edebi dilini oluşturmada *Kazak* gazetesinin rolü büyüktür.

Bunda gazetenin redaktörü Baytursinov' un işlevini ve bu konudaki çabasını görüyoruz.

A. Baytursinov, 1917 yılı başlarında, monarşizmin yıkılmasıyla halkların bağımsızlığa kavuşacaklarını düşündü. Bu bağımsızlık hareketini geliştirmek için, Çarlık egemenliği altındaki her halkın kendi içinde birleşmesine yönelik kongreler düzenlenmeye başlamıştı. Bu tür hareketleri gerçekleştirme hususu, o halkın aydınlarına düşmüştü. Araştırmacı B. Koyşibayed'in yazdıklarına göre, Torğay bölgesindeki toplantıyı 1917 yılının Nisan ayında gerçekleştirenlerden birisi de A. Baytursinov idi. Bu kongrede Kazak halkının problemlerini bütünüyle ele alan ve bu yönde çalışmalar yapmayı amaçlayan bir büro oluşturulmuştu. Kazaklar arası Büyük Kongre birkaç ay sonra, 21-28 Temmuz 1917 tarihlerinde gerçekleştirildi. Bu kongrenin düzenleyicilerinden birisi de A. Baytursinov idi. Kazaklar arasında siyasi parti kurma fikri ilk defa bu Kongrede söz konusu olmuştur. Petrograd'ta gerçekleşecek Müslümanlar Kongresine bu partilerden temsilciler seçilmesinin gerekliliğinden ilk defa burada söz edilmiştir. *Kazak* gazetesi bu amaçlarını yerine getirmek için Kazakistan'ın dört tarafındaki millî komiteleri birleştirerek büyük bir parti kurmuş, ona "Alaş" ismini vermiş, temsilciler seçmenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Gazete 21 Kasım 1917 tarihli sayısında yeni kurulan "Alaş" partisinin programını yayımlamıştır. Programı gerçekleştirenlerin arasında imzası bulunan altı kişiden birisi yine A. Baytursinov' dur. 10 bölümden oluşan programda; Rusya'nın demokratik, federal cumhuriyet olması, Kazak Özerk Cumhuriyeti kurulması, dinin devlet işlerine karışmaması, mahkeme işlemlerinin bir konulması, vergi, eğitim, işçi hakları, toprak kanunları vb. problemler söz konusu edilmiştir. 5-13 Aralık 1917 tarihinde gerçekleştirilen 2. Büyük Kazak Kongresinde; 25 temsilciden oluşan "Alaşorda" isimli geçici hükûmetin kurulması söz konusu olmuş ve bu onaylanmıştır. Geçici hükümette, A. Baytursinov yoktur. O, Kazakça Okul Kitaplarını Hazırlama Komitesi'nde görev almıştır.

Alaşorda; millî gelişme ve halkın eşitliği için mücadele etti. Bağımsızlığa; eğitim ve kültürle gidilebileceğini gördü. Bu ilkeler, çeyrek asır bu konularda çaba harcayan A. Baytursinov'un da savunduğu ilkelerdi. Bu, sadece A. Baytursinov'un değil, Kazak aydınlarının da Alaş partisine girmelerinin sübjektif yönüyle beraber objektif nedenleri olduğunu hatırlamamız gerektiğini göstermektedir. Kazak halkının eğitimini geliştirmek ve bu yolda çaba harcamak yenilikçi düşüncesi XX. asrın başlarında Kazak toplumunda önemli fikir hareketlerinin birisiydi. A. Baytursinov,

1920 yıllarının başında, yenilikçi, bilimlik çalışmalarıyla beraber devlet işleriyle de uğraşmıştır. 1922-1925 yıllarında Kazakistan Eğitim Komisyonu Bilim-Edebiyat Komitesi Başkanı olmuştur. Araştırmacı; uzun yıllar VISİK, Kazakistan ON-Eğitim Komisyonu, KTSİK üyesi olarak eğitim ve kültüre yönelik değerli çalışmalar yapmıştır. 1928 yılının sonunda, Almatı'da Kazak Devlet Üniversitesi açılmış, Moskova ve Taşkent'ten uzmanlar çağrılmıştır. Bunlardan biri de A. Baytursinov'dur. Üniversite Rektörlüğünün 15 Ekim 1928 tarih ve 14 numaralı kararıyla, ona, Kazak Dili ve Edebiyatı Profesörü unvanı verilmiştir.

A. Baytursinov'un yenilikçilikle ilgili düşünceleri ve yaptığı işler sadece eğitim çabasıyla bitmiyor. O, bununla birlikte, Kazak topraklarındaki okulların durumunu, çocuk yetiştirme yöntemlerini gazetelerde söz konusu etmiştir. Özellikle, Ekim devriminden önceki okul problemlerini açıkça göstermiştir. Kazak gazetesinin 21 Nisan 1913 tarihli nüshasında "Oku Jayı" adıyla yayımladığı makale bunun ifadesidir. *Kazak* gazetesinde yayımlanan birçok imzasız makalenin yazarı da A. Baytursinov'dur. Yazar, kendisini gizlemek zorunda kalmıştır. Bu makalelerde de eğitimin gerekliliği, halkın ekonomik durumu ele alınmış, yönetimin eksiklikleri belirtilmiştir. Bu konudaki bir yazısında: "Kazak topraklarında sanayi işletmeleri yok, kurulmuyor. Sanayi için gerekli olan ham madde Kazakistan'dan sağlanıyor, bu ham maddeden yapılan mamul iki-üç katına pahalıya tekrar Kazaklara satılıyor. Bunda Kazakların kendi suçu da var. Bu eğitimsizlikten gelen suçtur. Eğitimsizlik, Kazak halkının bilgisizliğinden kaynaklanıyor. Kazak topraklarında okullar azdır. Örneğin, Torğay bölgesinde, 1912 yılı başlarında 570.109 Kazak'ın yaşamasına karşılık, Kazak çocuğunun okuyacağı okul sayısı 132'dir. Kostanay'da, 1909 yılında, 112.657 Kazak'tan Kazakça okuyan erkek sayısı 6065, kız sayısı 379; Rusça okuyan erkek sayısı 690, kız sayısı ise 29 (toplam 7163)'dur. Üstelik okullarda çocuk yetiştirecek uzmanların sayısı da çok azdır. Böyle olmasının nedenlerinin birisi de öğretmenleri yetiştirecek okulların olmaması veya paralı olmasıdır. Örneğin Orınbor Öğretmen Okulu'nda devlet adına sadece 7-8 tane çocuk okumaktadır. Bunun da yarısı Kazak, yarısı ise Rus çocuklarına ayrılmıştır. Diğer çocuklar için ise eğitim paralıdır. Böyle olunca, Kazak çocuklarının imkânsızlıktan dolayı okula gidemedikleri anlaşılmaktadır". Bu dönemlerde, çocuklarını okutabilme imkânı olan zengin Kazaklar ise çocuklarını okula vermiyorlar, fakirleri ise bu kadar parayı bulamıyordu. Bundan dolayı okumak isteyen 50-60 çocuktan sadece 4-5'i okuyabilirdi.

Çocuklara eğitim vermenin ilk adımı ilkokuldur. Bu yüzden de A. Baytursinov bilimin, eğitimin ilk adımına dikkat çekmiştir. Kazak gazetesinin 9 Mayıs 1914 tarihili nüshasındaki “Bastamış Mektep” (İlkokul) adlı makalesinde yazar, “Kazak ilkokulu nasıl olmalı” problemini incelemiştir. Kazak topraklarındaki köy okullarının durumunun iyi olmadığını, programın zayıfladığını, okul kitaplarının azaldığını, bazı okullarda okul kurallarının işlemediğini, öğretmenlerin azlığını söz konusu etmiş, Kazak köylerindeki Rus ilkokullarında eğitimin iyi olmasına rağmen ondan mezun olan Kazak çocuklarının üst okullara devam edemediklerini yazmıştır. Yazar, ilkokulun, misyonerlik düşüncelerinden uzak tutulması gerektiğini belirtmiş, her halkın kendi dilinde eğitim görmesi gerektiğini ısrarla tekrarlamıştır. Araştırmacıya göre, çocuk, ilk yıl Kazakça veya kendi ana dilinde okumalı, sonra Rusçaya devam etmelidir. Nüfusun az olduğu yerlerde çocukların derslerine devam edebilmeleri için yatılı okullar açılmalı, ilkokullarda hızlı okuma, yazı, din, ana dili, tarih, matematik, coğrafya dersleri verilmelidir.

Yazarın, *Kazak* gazetesinin 8 Ağustos 1913 tarihli sayısında da yayımlanan “Zemstvo” adlı makalesi içerdiği bilgiler açısından çok önemlidir. Baytursinov bu yazısında; Rusya’daki nüfusun % 20’sinin okuma-yazması olduğunu, Kazak bölgelerinde ise bu oranın % 5 olduğunu ifade eder. Aslında bu tarihî bilgi, devrimden önce, Kazakların sadece % 2’sinin okuma-yazma bildiği yolundaki haksız hücumlara da iyi bir cevaptır. Yukarıda bahsettiğimiz Kostanay bölgesindeki sayılara bir göz attığımızda, 1905 yılında bile, okuma-yazma bilen Kazakların sayısı % 8’den fazladır. A. Baytursinov bunu % 5 olarak ifade eder.

A. Baytursinov, 1910 yılından itibaren Kazak yazı sistemiyle de ilgilenmeye başlamıştır. O zamana kadar diğer Türk halkları gibi Kazakların da yazı dili Arap alfabesiydi. Ancak, Arap alfabesindeki harfleri aynen Arapçadaki şekliyle Kazakçada kullanmak çok zor ve anlamsızdır. İşte bunu Kazak millî yazı dili hâline getirmek için Kazak dili gramerine göre yeniden yazmanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Kazak ses bilgisini araştırmaya başlamasını 12 Mayıs 1925 tarihinde yazdığı özgeçmişinde şöyle ifade eder: “1901’den başlayarak ders saatlerinin dışındaki boş vakitlerimi, kendimi geliştirmek için, edebiyata ayırdım. Orınbor’a geldikten sonra, ilk önce Kazak Türkçesinin ses sistemini, dil bilgisini araştırmaya başladım. Sonra da Kazak alfabesini bir yere toplayıp onu kolaylaştırmaya çalıştım. Üçüncü olarak, Kazakçaya, yabancı dillerden gelmiş olan gereksiz kelimeleri temizlemeye, cümle bilgisini yabancı dillerin etkisinden

korumaya, arındırmaya çalıştım. Dördüncü olarak, Kazak nesrini yavan kitap dilinden korumak için mücadele ettim. Halk tecrübesine dayanarak bilimsel terimler yazmaya, yeni örnekler vermeye çalıştım". 1912 yılından başlayarak teklif ettiği "yeni imlâ"yı (Jana jazu) kullanmaya başlamıştır. A. Baytursinov'un sunduğu yeni imlâ 1913 yıllarından başlayarak medreselerde, Kazak-Rus okullarında kullanılmaya başlanmıştır.

Arap harflerini Kazak dilinin fonetik yapısına uygunlaştırarak Kazak'ın millî grameri hâline getirme reformuna 1910 yılından ve hatta ondan evvel başlayan A. Baytursinov bu yöndeki çalışmalarını sürdürmüş ve bu harflerin basım yönünden kolay olup olmadığını, eğitimdeki yönlerini karşılaştırmıştır. Böylece, Arap harfleri çerçevesinde, 12 Haziran 1910'da Kazak ve Kırgız aydınları arasında resmî kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede altı konu ele alınmıştır: 1. İmlâ kuralları, 2. Alfabe, 3. Kazakça terminoloji, 4. Sözlü edebiyatı derleme, 5. Eğitim ve okul kitaplarını yayımlama, 6. İlkokul programı.

Kongrenin 15 Hazirandaki toplantısında A. Baytursinov "Alfabe konusu" adlı konuşmayı yapmıştır. O, Türk halklarının kullanmakta olduğu alfabenin varlığını ve bu alfabeyi bırakıp başka alfabeğe geçmenin zorluğunu bu kongrede bildirmiş, Kazak gramerinin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini dile getirmiş, Arap alfabesinin olumlu yönlerini göstermiş, Lâtin alfabesini kullanan Avrupa halklarının Türk halklarının diliyle hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Kongrede, Lâtin alfabesinin kullanılması gerektiğini savunan Hazir Törekulov'un teklifi yerine, A. Baytursinov'un Kazakların kullandığı Arap alfabesinin basım işlerinde ve öğrenimde zorluklarla karşılaştığı, ancak bu alfabeyi Kazak fonetiğine göre düzenlemek gerektiği, düzenlemenin başka bir alfabe almaktan daha kolay olduğu teklifi uygun bulunmuş, Arap harfleri temelinde Kazak ses sistemine uygun yeni Kazak alfabesi kabul edilmiştir.

SSCB' de yer alan halkların asırlardır kullandığı alfabelerini bırakıp Lâtinçeye geçme durumu 1926 yılından önce de vardı. Bu konuda, toplantı ve yayınlarda birçok fikir tartışması olmuştur. 26 Şubat - 16 Mart 1926 tarihleri arasında, Bakü'de, Sovyetler'in ilk Türkoloji kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongrede; Türk halklarının yazı dili, imlânın temel prensipleri, terminoloji problemleri, Türk halklarının tarihi, etnografyası, kendi dillerinde öğretim, eğitim yöntemleri vb. konular ele alınmıştır. Bunların içinde en önemlisi ve en çok tartışılanı da SSCB'deki Türk kökenli halkların Lâtin alfabesine geçmesiydi. Bu Kongreye Kazakistan'dan A. Baytursinov, Yeldes Omarov, Aziz Bayseyitov, Bilal Sülev, Nazir Törekulov

katılmıştır. Kazakistan'dan kongre başkanlığına A. Baytursinov seçilmiştir. Kongrede Türk halklarının eskiden kullandıkları alfabeleri bırakıp Lâ-tinceye geçmesi konusunda iki farklı görüş oluşmuştur. Bunlardan bazıları, eskiden beri kullanılan ve millî alfabe hâline gelmiş olan Arap veya Rus alfabetesini (örneğin; o zamanlarda Çuvaşların kullandığı) bırakıp Lâ-tinceye geçmenin hem siyasî, hem de ekonomik yönden hiçbir faydasının olmayacağını belirtmiş ve alfabeyi değiştirmenin, halkın, asırlara dayanan kendi millî kültüründen, dilinden, geleneklerden ayrılması ve cahil kalması anlamına geleceğini belirtmişlerdir. İkinci grup ise Arap alfabetesinin Türk dilinin fonetik sistemine uymadığını ifade etmiş, Lâtin alfabetesini kullanmanın Türk halklarını ve Türk dilini Avrupa kültürüne yaklaştıracak olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Baytursinov ilk fikirdekilerin önünde yer almıştır.

A. Baytursinov bu kongrede dile getirdiği fikirleri bir yıl sonra, 1927 yılında Kızılorda'da düzenlenen "İmlâ Kongresi"nde de savunmuştur. Araştırmacı, "Türk halklarının % 90'ı eskiden Arap alfabetesini kullanmıştır ve kullanmaya devam etmektedir. Her birisinin Arap harfli hat kültürü var. Halkın alfabetesini değiştirmesi çok kolay değildir. Buna maddî açıdan da, manevî açıdan da fazla çaba göstermek gerekmektedir. Bunu yürütmek için gereken para ve güç şu anda sadece Kazaklar değil, bütün Türk kökenli halkların hiçbirisinde yoktur." diyerek Arap alfabetesinin kolaylığını dile getirmiştir.

A. Baytursinov, Kazak çocuklarının kendi dilinde eğitim görmeleri için çalışmıştır. Kazak çocukları için 1902 yılında açılan ilk okullarda öğretilen dilin Kazakça olmasına rağmen, alfabeti, yani resmî şekilde kabul edilmiş alfabetesinin olmayışı Baytursinov'u düşündürmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi A. Baytursinov'la beraber bir grup Kazak aydını, 26 Haziran 1905 tarihinde, Rusya İmparatorluğu Bakanlar Kurulu'na toplu dilekçe göndermiştir. Dilekçede, "Kazak topraklarında eğitimin doğru şekle konulması, köy okullarındaki çocukların Kazakça eğitim alması, dersin kendi ana dillerinde verilmesi" gerektiği özenle vurgulanmıştır.

Bu şartların yerine getirilmesi için, A. Baytursinov, "Kazakça eğitim için ilkokul gereci Elifba'yı yazmıştır ve bu kitap, 1912 yılında, Orınbor'da Karimov-Husayinov basım evinde çıkmıştır. Bu zamana kadar Kazak çocukları için hazırlanan *Bukvar* veya *Samouçitel* adlı alfabe öğretilimine yönelik kitaplar Rusça ve Rus alfabetiyle verilmiştir. Örneğin 1892 yılında Kazan'da yayımlanan A. E. Alektorov'un *Kazaklar İçin Alfabe* kitabında "Harfler Rus alfabetesinden, metinler ise Kazakçadan" açıklaması

yapılmıştır. A. Baytursinov'un bu "okul gereci" ilk alfabemizdir. Araştırmacı, bu tarihten sonra, Kazak Türkçesinin ayrı ders olarak öğretilmesine yönelik kitabı yazmaya başlamıştır. Kazak ilkokullarında, diğer bilimlerle beraber, Kazak dilinin de öğretilmesi gerektiğini savunan yazar, *Til Kuralı* adlı üç ciltlik bir kitap hazırlamıştır. Eser; *Til Kuralı, Til Tanıt-kış, Edebiyat Tanışkış* adıyla verilmiştir. Bu kitabın fonetikle ilgili 1. bölümü ilk olarak 1915 yılında yayımlanmıştır. Bundan sonra birkaç defa baskısı yapılmıştır. 1927'deki baskısı, *Kızılorda* yayınında 7. basım olarak gösterilmektedir. Morfoloji ile ilgili bölüm 1914'te, sentaksla ilgili bölüm ise 1928 yılında çıkmıştır.

Dil Kuralı Kazak Türkçesinin ilk ders kitabıdır. Kitap, ilkokul öğrencileri için yazılmakla birlikte, Kazakçanın ses bilgisi ve şekil bilgisinin tahlil edilerek sistemleştirildiği, tanıtıldığı, Kazak Türkçesindeki ilk bilimsel çalışmaların başlangıcıdır. Bu ders kitapları "Kazak dil bilimi" bilim dalının ana dilimizdeki başlangıcı ve doğru başlangıcıdır. Kazak Türkçesinin ses içeriğinin sınıflandırılması, cümle öğelerinin ayrılması, söz yapıları ve türlerinin gösterilmesi, kısacası Kazak Türkçesi fonetiği ile gramerinin tahlil ve tanıtılması ile ilgili, bugüne kadar yayımlanan, her yayında A. Baytursinov'un adı geçer. Hazırlanan ders kitaplarının temelinde Baytursinov'un çalışmaları göz ardı edilemez. Baytursinov'un bu konulardaki başka bir çalışması da terim yapımındaki çalışmalarıdır. Araştırmacı, Kazak Türkçesi gramerine bağlı her duruma Kazakça terim sunmuştur. Günümüzde kullanılan, isim, sıfat, fiil, zamir, ünlem, bağlaç, özne, yüklem, cümle, basit cümle, birleşik cümle vs. gibi pek çok dil bilimi terimlerin tümü A. Baytursinov'undur.

A. Baytursinov terminoloji meselesine de çok önem vermiştir. O, sadece dil bilimi alanında değil, edebiyat alanında da birçok yenilikler yapmıştır. A. Baytursinov'un edebiyat alanı ile ilgili olarak sunduğu terimlerin pek çoğu günümüze kadar kullanılmaktadır. Sadece bilimin bu iki dalı değil, bütün olarak medeniyet ve halk tarihine bağlı sosyal terimlerin çoğunluğu A. Baytursinov'un kaleminden çıkmıştır. Bu terimlerin çoğunun yazarının kim olduğu unutulmuş, bunlar, zamanla, tamamen halkın günlük sözleri hâline gelmiştir. Onun, bu dallarda terim oluşturmasındaki temel prensibi, önce Kazak dilinin imkânlarından bol bol istifade etmektir. Zamanında A. Baytursinov'u düşman olarak tanıtmaya çalışanların ona taktıkları ideolojik ayıpların bir tanesi Baytursinov'un terim yapmada tasfiyeci bir yaklaşım sergilediği yolundadır. Yazar, terim yapmada, Kazakçayı Rusça ve enternasyonal terimlerin boyunduruğuna almak ve dili bu

yabancı dillere yaklaştırmakla suçlanmıştır. Bunlar, tabii ki, farkına varılmadan yapılan dayanaksız değerlendirmelerdir. Eğer her olayı, her faaliyeti kendi zamanına, o zamanın durumuna göre değerlendirmemiz gerektiğini kabul edersek, A. Baytursinov'un terim yapmadaki "Kazakçılığının" varlığından, yani bu açıdan benimsediği prensiplerin istikametinin doğru olduğundan haberdar oluruz.

A. Baytursinov Kazak dili öğretim yönteminin temelini atandır. O, bu alanda, 1910 yılından başlayarak 1927-1928 yıllarına kadar birçok materyal yayımlamıştır. Harfleri anlatan *Bayanşı* (Anlatıcı) adlı kitapçığının 1912 yılında basılan "Okuma" kitabı ile aynı zamanda basılmıştır. *Bayanşı*'nin 1920 yılının Ekim'inde çıkan baskısında yazar, bu kuralları on dört yıllık tecrübesinden istifade ederek oluşturduğunu söyler. Onun ilkokul öğretmenliği 1895-1909 yıllarında olduğuna göre, *Bayanşı*'nin 1910-12 yıllarında yazılmış olması gerekir. Yazar, 1921 yılında, Taşkent'te, küçük boyutta okuma kuralları yayımlar. 1927-1928 yıllarında, *Yeni mektep* dergisinde "Ana Dilinin Öğretilmesi Yöntemi", "Araştırma ve Geliştirme Yöntemi Hakkında", "Genellemeli İnceleme Yöntemi", "Hangi Yöntem İyi" gibi yöntemle ilgili birkaç makale yayımlar.

A. Baytursinov'un genç Kazak bilimine yaptığı hizmetler, sadece dil ile değil, edebiyatla da ilgilidir. Geçen asrın ikinci yarısında halk edebiyatı örneklerini toplayarak yayımlama geleneği vatan filolojisindeki zarurî bir iş olmuştur. Bu gelenek, her halkın aydınlarının önemli bir kısmı tarafından kabul görmüştür. A. Baytursinov da, 24 Eylül 1895 tarihli *Torgayskaya* gazetesinde "Kırgız Atasözleri ve Geleneksel Sembolleri" adı altında materyal yayımlamıştır. Burada; tarım -hayvancılık, yaz-kış, halk takvim ve tahminlerini içeren otuz altı ata sözü yayımlamış ve değerlendirmiştir. 1923 yılında, "Er Sayın" destanını Moskova'da bastırır, ona "Ön söz" yazar, açıklamalar verir. A. Baytursinov, halk edebiyatı örneklerinin yer aldığı bir derginin yayımlanması ve burada özellikle nasihata, doğruluğa, ahlâklı olmaya dair eserlere yer verilmesi gerektiği kanısındadır. Bu amaçla, 1926 yılında "23 Joktav" adlı nasihatname hazırlar ve onu Moskova'da bastırır. Yazar, Kazak halk edebiyatı örneklerini, yazarın terimi ile "il ağzından dil"i, yayımlamanın gerekliliğini eserin ön sözünde şöyle açıklamaktadır:

"Dünyada hiçbir dil kendiliğinden ortaya çıkmaz. Dünyada hiçbir dil de bir söz ustası tarafından ortaya çıkarılmış değildir, çıkamaz da. Dil, bir milletin günlük hayatı kazanında kaynar ve pişerek dünyaya gelir. Ancak bundan sonra söz ustaları, "dil babaları", bu dili süsler, yönlendirir,

düzenler, duyururlar. Bunun için, edebiyat dili halk ağzından beslenmek zorundadır. Edebiyatçı halk ağzından söz almazsa, bu edebiyat kaybolur. Dil dediğimizde, neyi örnek alacağız? Tabii ki, atasözlerini, bilmeceleri, masalları, halk şiirlerini vb.”

Yazarın edebiyata ilişkin düşüncelerini ifade etmesinin geçmişi *Kazak* gazetesinin 1913 yılında yayımlanan 39, 40 ve 41. sayılarına kadar dayanmaktadır. “Kazağın Bas Akını” adlı büyük makalesi ulu Abay’ın sanatı hakkında yazılan ilk çalışmalardan birisidir. Bu makalede “Kazağın baş şairi, Abaydır. Ondan önce veya ondan sonra, Kazaklar arasında, onun kadar büyük bir şair olmamıştır.” Denilmektedir. Yazar, Abay’ı oldukça över, şairin hayatı hakkında kısaca bilgi vererek onun Rus edebiyatından etkilenmesi ve şairlik gücü hakkında söz eder. Abay’ın “Şiir sözün padişahıdır” biçiminde başlayan şiirini örnek getirerek, şairin şairliğe, söz sanatına olan görüşüne değinir. Baytursinov makalesinde; “Abay’ı Kazak’ın her biri tanımalı, herkes bilmelidir. Abay’ın, elimizden geldiği kadar, değerini kamuoyuna tanıtmak için bundan sonra bazı ibret verici sözlerini gazetelere basarak halka göstermeliyiz” der. A. Baytursinov’un *Edebiyat Tanıtıkış* adlı eseri (284 sayfa), Kazak edebiyat bilimi ve Kazak edebiyatı hakkında ilk inceleme çalışmasıdır. Bu yönüyle günümüz edebiyat dalının ana temelidir. Bu eser, günümüze göre edebiyatın teorik meselelerinin tamamını kapsamasa da, bu dalda Kazak okuruna sunulan ilk bilimsel çalışmadır. Onun değerliliği de buradadır. Burada da yazar, edebiyat teorisine bağlı birçok meseleyi incelemiş, sınıflandırmış, terimlerini bile kendisi oluşturmuştur. Bugüne kadar kullanılan Kazakça edebiyat terimlerinin pek çoğu A. Baytursinov’a aittir.

A. Baytursinov, müzikten haberi olan, onu tanıyan kişi idi. Kendisi de iyi bir dombıracı idi ve piyano da çalardı. Kazağın müzik sanatını inceleyerek dünyaya tanıtan ünlü müzikolog A. Zataeviç *Kazak Halkının 1000 Türküsü* adlı kitabında (Orınbor 1925), A. Baytursinov’un kendi halkının türkülerini iyi bildiğini ve bu türküleri çok güzel söylediğini, öte yandan ustalıklı dombra da çaldığını yazıyor. Zataeviç, Baytursinov’un Kazak halkının tarihini, etnografyasını, âdetlerini iyi bildiği için Torğay, Aktöbe, Bökey, Karkaralı bölgelerine ait türküleri yazmakta kendisine çok yardım ettiğini, hatta iki eserin Baytursinov tarafından dombra çalınmak suretiyle derlendiğini belirtmektedir. Yeri gelmişken A. Baytursinov’un sadece dil ve edebiyat değil, etnografya ve tarih meseleleri ile de ilgilendiğini de ifade etmeliyiz. M. Avezov’un bildirdiğine göre, 1923 yılında *Medeniyet Tarihi* adlı kitabını tamamlamıştı.

Ahmet Baytursinov'un geniş çaplı çalışmaları, kendi çağında, sürgünlere kadar değerlendirilmiştir. 1923 yılında Kazak toplumunda önceden var olmayan bir gelenek oluşmuştur. Bu da A. Baytursinov'un 50. doğum yılının kutlanmasıdır. Türkistan Merkez Yürütme Komitesi ve Parti Komitesi'nin yayın organı *Ak Yol* gazetesinin 4 Şubat 1923 tarihli sayısında "Ahan'ın Yaş Günü" adıyla, Yayın Kurulu tarafından bir makale yayımlanır. Aynı sayıda "Ahan'ın 50 Yıllık Toyu" adıyla M. Avuzov'un büyük makalesi çıkar. Burada yazar; "Ahan'ın açtığı Kazak ekolü, Ahan'ın yapılandığı ana dili, Ahan'ın edebiyattaki yurtseverlik sloganı, Kazak gazetesinin 1916 yılında kan ağlayan Kazaklar için yaptığı çalışmalar, Baytursinov'un bu yönde ve bu gazetede rolü; sanat, bilim, siyaset yolundaki gayretleri, biz unutsak da tarihin unutmayacağı çalışmalarıdır." diyerek pek övücü ifadelerde bulunur. Kazak Sovyet Yürütme Komitesi ile İl Parti Komitesinin organı *Emekçi Kazak*'ta (günümüzde Egemen Kazakistan) gazetesinde S. Seyfullin'in (Manap Şamil takma adıyla) "Ahmet Baytursinov 50'ye Geldi" adlı makalesi yayımlandı. Burada yazar, "Ahan, zenginlerin emrinde çürüyen fakirlerin savunan sopası değil, fakat sadık yürek, zengin-fakir ayırmadan Kazakları seven biridir. Kazakların edebiyat ve dilini öğrenmek isteyenler için, yaptığı hizmetler dağlar kadardır" der, onu yürekten kutlar.

Gazetelerde yer alan makalelerle beraber *Trudi Obşestua İzuçeniya Kirgizkova Kraya* adlı dergide onun hayatı, hizmetleri ve dil çalışmaları ele alınır. M. Dulatov ve E. Omarov'un makaleleri bu dergide geniş kamuoyuna sunulur. A. Baytursinov'un hayatı ve hizmetleri hakkında bilgiler M. Dulatov'un yukarıda belirtilen yazısında, A. V. Lunaçarskiy'in sorumluluğu altında 1929-31 yıllarında basılan *Edebiyat Ansiklopedisi*'nin I. cildinde verilmiştir. Yine bu kitabın V. cildinde "Kazak Alfabeti" tablosu verilmiştir. Bu tablo "Baytursinov Alfabeti" olarak gösterilmiştir.

A. Baytursinov'un Kazak dil bilimi ve Kazak kültürü ile ilgili çalışmaları sürgünlerden sonraki dönemlerinde de bazen açıkça, bazen zımni olarak işlenmiştir.

Yazar Ğabit Müsrepov, "İlk alfabetimiz, bu asrın başında yapıldı" derken (*Sosyalist Kazakistan Gazetesi*, 18 Aralık 1979) kastettiği A. Baytursinov'du. Meşhur Türkolog A. N. Kononov Ekim Devriminden önceki vatan Türkologlarına ait sözlüğünde, A. Baytursinov'a, vatan Türkologları arasında ayrı bir yer verir.

Aktaran: Yard. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR